

Soorten van vriendschap

Aelred van Rievaulx in de bent der filosofen

Paul van Tongeren

Aelred van Rievaulx schrijft in zijn *Geestelijke vriendschap* dat zijn denken over vriendschap begon met het lezen van ‘Cicero’s boekje’ daarover (Aelred Proloog 2), en hij suggereert dat de notities van deze klassieke auteur zelfs het begin vormen van de geschiedenis van het denken over vriendschap (Aelred I,6). Hoewel dat niet helemaal onbegrijpelijk is – Cicero’s *De Amicitia* speelt immers een heel belangrijke rol in die geschiedenis – is het evenmin terecht: Cicero is in dit geschrift, zoals in veel van zijn boeken, sterk schatplichtig aan allerlei andere auteurs en stromingen.

De vriendschap was een belangrijk thema in de meeste hellenistische scholen en hun denken over vriendschap verwijst veelal verder terug naar andere auteurs uit de klassieke oudheid, met name Plato (*Lysis*) en vooral Aristoteles. Deze laatste wijdde in zijn *Ethica Nicomachea* twee volledige boeken (VIII en IX) aan de vriendschap. Die tekst heeft een enorme doorwerking gekend gedurende bijna 25 eeuwen.

Hoewel Aelred hem niet noemt, wil ik in deze bijdrage wijzen op een opmerkelijk punt in Aristoteles’ uiteenzetting, een punt dat in de geschiedenis van het denken over vriendschap steeds alleen maar op de achtergrond speelt, dat bij Cicero al nauwelijks meer voorkomt en bij Montaigne alleen in negatieve zin, maar dat in Aelreds beschouwing op z’n minst nog zorgt voor een kleine aarzelings, of voor een verschil tussen Aelred enerzijds en de vrienden anderzijds, met wie hij zijn gesprek over vriendschap voert. Dat punt betreft het antwoord op de vraag of er meerdere soorten van vriendschap bestaan of eigenlijk maar één.

Maar eerst een bondige en vrije presentatie van wat Aristoteles over de vriendschap te berde brengt.¹

¹ Ik maak daarbij gebruik van wat ik daar vroeger al over schreef (cf. literatuuropgave). De referenties (*naam auteur, vindplaats*) in de broodtekst van dit artikel verwijzen naar de boeken die eveneens in de literatuuropgave onder deze bijdrage vermeld zijn.

Monica Sandell, *Vriendschap*, sculptuur, hoogte 30 cm, 2008.

Wat is vriendschap?

Aelred begint zijn beschouwing over vriendschap door het woord af te leiden van de Latijnse term voor liefde (*amicitia* < *amicus* < *amor*; Aelred I,19). Ook Aristoteles weet dat het Griekse woord voor 'vriend' (*philos*) een afgeleide is van het werkwoord *philein*, dat 'houden van' betekent. Zo komt trouwens het Nederlandse woord 'vriend' van 'vrijen' dat oorspronkelijk ook 'liefhebben' betekent. Vriendschap is hoe dan ook een vorm van houden van. Maar wat voor soort 'houden van'? Op welke manier houden vrienden van elkaar?

Een eerste kenmerk van deze liefde is dat vrienden inderdaad *van elkaar* houden. Dat is een belangrijk verschil met de manier waarop we bijvoorbeeld van lekkernij kunnen houden. Ik kan van wijn houden zonder dat de wijn van mij houdt, maar bij vriendschap is dat eenrichtingsverkeer uitgesloten. Vriendschapsliefde is wederkerig. Dat geldt niet voor alle liefde die de mens koestert: het is goed mogelijk dat ik van iemand houd, die niet van mij houdt. Iedereen die wel eens een ongelukkige liefde heeft meegemaakt, weet dat maar al te goed. Ook de manier waarop mensen van hun idolen houden is doorgaans niet wederkerig. Maar hoewel er dus wel degelijk eenzijdige liefde tussen mensen mogelijk is, noem je dat geen vriendschap. Je kunt niet zeggen dat je bevriend bent met iemand die niet bevriend is met jou. Vriendschap is: houden van op een manier die per se wederkerig is. Dat is volgens Aristoteles een eerste, heel belangrijke kenmerk.

Een volgend onderscheidend kenmerk ligt in de aard van het streven zelf dat met de liefde gegeven is. Houden van is immers altijd een streven naar iets, een willen van iets, een gericht zijn op iets. Wanneer je houdt van wijn, dan wil je graag wijn hebben en drinken. Je zou – ook al klinkt dat dan wat ingewikkeld – kunnen zeggen dat, als je van wijn houdt, je aan jezelf wijn toewent. Maar als je houdt van een vriend, als je bevriend bent, is er iets anders aan de hand. Als je van wijn houdt, wil je graag wijn hebben; liever meer dan minder, en liever betere dan minderwaardige. Maar als je van een vriend houdt, zul je niet

Marc Chagall, *Blue Landscape* (1949).

zeggen dat je liever meer van dat soort metgezellen hebt dan minder, en ook niet dat je liever een nog betere vriend kent dan diegene die je nu kent: je houdt precies van die bepaalde vriend. Maar wat bedoelen we dan met houden van, als het niet betekent: er graag zoveel mogelijk van hebben?

Wie van een vriend houdt, wenst niet zozeer zichzelf iets toe. Hij wenst aan die vriend iets toe. Dat spreekt haast vanzelf: je wilt dat het je vriend goed gaat. Dat betekent overigens niet dat je niets voor jezelf zou wensen als vrucht van die vriendschap. Vriendschap is immers altijd wederkerig, zegden we al. Je wilt het goede voor je vriend, en omdat vriendschap wederkerig is, wil je vriend het goede voor jou, en wil jij dus via je vriend ook het goede voor jezelf. Misschien is dit wel het verschil tussen

de manier waarop vrienden van elkaar houden en de manier waarop ouders van hun kinderen houden. Van je kinderen houd je ook zonder die wederkerigheid (die is er in het begin niet, en ook later is die niet altijd even duidelijk), maar je bent geen vriend van iemand die niet jouw vriend is. Vriendschap impliceert dus (wederkerige) welwillendheid: vrienden wensen elkaar het goede toe.

Aristoteles stipt nog een derde en laatste kenmerk van de vriendschap aan: je kunt alleen maar zeggen dat je met iemand bevriend bent, als je ook weet dat de ander jou als vriend beschouwt en als je weet dat hij dat van jou weet. Je kunt in het geheim van iemand houden, maar je kunt niet in het geheim met iemand bevriend zijn. Daarom zoeken vrienden elkaar graag op, zijn ze graag en dus frequent bij elkaar, en doen ze veel samen. Dat betekent niet dat vrienden altijd bij elkaar moeten zijn, of dat je niet bevriend kunt zijn met iemand die op grote afstand woont. Wel moet er iets zijn wat die afstand kan overbruggen: vormen van correspondentie bijvoorbeeld, die er blijk van geven dat op bepaalde momenten wel degelijk aan elkaar gedacht wordt.

Daarmee is de definitie van vriendschap, zoals Aristoteles hem geeft, uitgeput: vriendschap is elkaar het goede toewensen en dat van elkaar weten (Aristoteles 1155b17vv).

Soorten van vriendschap?

Maar betekent dit dat er slechts één vorm van vriendschap is? Helemaal niet. Aristoteles onderscheidt wel degelijk verschillende soorten. Daarop wijst het tweede deel van zijn definitie, dat ik totnogtoe weggelaten heb. De definitie luidt

in zijn volledigheid: vriendschap is elkaar het goede toewensen (en dat van elkaar weten), *omwille van het nuttige, of het aangename of het goede* (Aristoteles 1156a1-5). Je kunt blijkbaar met iemand bevriend zijn omdat hij nuttig (voor je) is, omdat hij aangenaam (voor je) is, of omdat hij goed is.

Dat klinkt in eerste instantie raar: je noemt dat toch geen vriendschap, als je van iemand houdt omdat hij nuttig voor je is? Is dat dan niet eerder een schijnvriendschap, een die onze alledaagse omgang juist bedreigt: dat je elkaar 'vriend' noemt, terwijl je elkaar alleen maar gebruikt als informant, of als kruiwagen, of als draad in je netwerk? Inderdaad zal dat oordeel in toenemende mate de teneur zijn van teksten over de vriendschap. Cicero – of beter: Laelius die in Cicero's tekst wordt opgevoerd – wil het eigenlijk niet hebben 'over wat je alledaagse of oppervlakkige vriendschap kunt noemen', maar alleen maar 'over de ware, volmaakte vriendschap'. (Cicero VI,22) Ook Aelred van Rievaulx mikt hoger dan wat we alleen maar banaal kunnen noemen, of beter: zijn gesprekspartners willen de *fine fleur* van de vriendschap. Ivo verzoekt Aelred om 'de echte vriendschap' te onderscheiden van 'al die andere vormen die de vriendschap omhullen en verduisteren' (Aelred I,34); ook Walter spreekt in die termen en stelt 'echte vriendschap' tegenover 'valse' (Aelred II,16). Enkele eeuwen later zal ook Montaigne in zijn beroemde essay over de vriendschap vooral de tegenstelling tussen de 'superieure' en de 'gangbare' vriendschap aanzetten. (Montaigne blz. 232)

Maar terug naar Aristoteles. Bij de verschillende vormen van vriendschap rekent deze filosoof ook nuts- en genotrelaties, op voorwaarde evenwel dat de relatie verder aan de definitie voldoet; d.w.z. als ze maar wederkerig is en erin bestaat dat je de ander (van wie je houdt om zijn of haar nut) het goede toewenst. Je noemt het geen vriendschap als de ander alleen maar gebruikt wordt om zijn nut; maar wel als je de ander het goede toewenst, als je wenst dat het hem of haar goed gaat, ook al doe je dat omdat hij of zij nuttig voor je is. Hetzelfde geldt voor relaties die op het aangename of op het genot zijn gebaseerd: je kunt bevriend zijn met iemand omdat je van hem of haar geniet, op voorwaarde opnieuw dat de relatie wederkerig is en dat je elkaar welwillend bent, of het goede toewenst. (Aristoteles 1156a6-1156b6)

De derde vorm is de vriendschap omwille van het goede. Daarmee duidt Aristoteles op de morele kwaliteit van iemand. Je kunt van iemand houden omdat hij of zij nuttig is, omdat hij of zij aangenaam is, maar ook omdat die persoon goed is; omdat hij of zij deugt en een koosjer mens blijkt te zijn.

De drie verschillende kwaliteiten hoeven natuurlijk niet los van elkaar te staan: het is heel goed mogelijk dat iemand nuttig én aangenaam is. En wie goed is, kan zeer wel ook nuttig zijn, of aangenaam. Misschien moet je zelfs zeggen dat ze 'per definitie' alle drie tegelijk voorkomen. Maar dan nog is sprake van onderscheid: het leidende perspectief is namelijk wel verschillend. Maar dat merk je alleen als je de volgende vragen stelt. Is iemand nuttig omdat hij aangenaam is (en dus nuttig voor wie het genot zoekt; en zal zo iemand dat goed noemen)? Of is die persoon aangenaam omdat hij nuttig is (en dus

aangenaam voor degene die geniet van nut en voordeel)? Of is iemand nuttig en aangenaam omdat hij of zij goed is (en dus nuttig voor degene die ook zelf goed wil worden, en aangenaam omdat zo iemand van het goede houdt)?

Ordering

Er zijn dus volgens Aristoteles verschillende vormen van vriendschap, die hoewel ze de centrale kenmerken van de vriendschap gemeen hebben, toch kwalitatief onderscheiden zijn. De verschillende vormen staan niet neutraal naast elkaar, maar ze staan in een hiërarchische ordening. Het is voor Aristoteles zonneklaar dat de vriendschap omwille van het goede de hoogste en beste vorm is: 'vriendschap bij uitstek' (Aristoteles 1157b25). Daarvoor geeft hij tenminste drie argumenten die we deels ook bij Aelred van Rievaulx aantreffen.

Ten eerste beantwoordt de vriendschap omwille van de deugd het sterkst aan de centrale kenmerken van vriendschap: welwillendheid en wederkerigheid. Zoals gezegd zijn nuts- en genotrelaties alleen dan vormen van vriendschap, als de partners, hoezeer ook gemotiveerd door nut of genot, elkaar welwillend gezind zijn. Iedereen zal toegeven dat sommige zakelijke relaties puur zakelijk van aard zijn, en alleen maar opgezet worden omdat de actoren 'gebruik' willen maken van elkaar. Maar iedereen zal ook moeten erkennen dat sommige andere zakenrelaties alleen gedijen omdat er een soort welwillendheid in het spel is. Die welwillendheid is in zakelijke en genotrelaties perfect mogelijk, maar niet vanzelfsprekend. De welwillendheid is echter compleet inherent aan relaties die je hebt met iemand omdat die ander zo *goed* is.

Ook voor de wederkerigheid geldt dat die *mogelijk* is in nuts- en genotrelaties, maar niet vanzelfsprekend – de wederkerigheid verwordt hier gemakkelijk tot een soort van economische ruil: 'Als jij voor mij doet wat ik lekker of aangenaam vind, dan doe ik voor jou wat jij graag wilt. Als jij kookt, zal ik afwassen.' Maar die afwas wordt dan een plicht, een betaalmiddel waarmee je restitutie doet voor wat je eerst 'gekregen' (maar eigenlijk 'gekocht') hebt. Er is dus wederkerigheid, maar het is een beperkte vorm ervan. Als je echter van iemand houdt omdat die goed is, dan is de wederkerigheid vanzelfsprekender. Houden van betekent dan immers zelf houden van het goede, en dat is: goed-zijn.

Als ik houd van iemand omdat hij aangenaam of nuttig is, dan toon ik dat ik iemand ben die van het aangename of nuttige houdt. Maar dat is het aangename en nuttige voor mij. En door te houden van wat ik aangenaam of nuttig vind, word ik zelf nog niet nuttig of aangenaam voor de ander. Maar als ik houd van iemand om zijn morele kwaliteit, dan toon ik dat ik iemand ben die houdt van morele kwaliteit, en precies daardoor ben ik ook zelf beminzenswaardig voor iemand die van morele kwaliteit houdt. Anders gezegd: mensen die van het aangename of het nuttige houden, kunnen wel elkaars vriend zijn, maar ze kunnen voor hetzelfde geld ook elkaars vijand of concurrent zijn; hun vriendschap is vaak een strategische alliantie. Mensen die van het goede houden, zijn sowieso elkaars vriend. In ideële organisaties zullen dus vaak meer en sterkere vriendschappelijke banden bestaan, dan in zakelijke ondernemingen.

Dat is de eerste reden waarom de vriendschap omwille van het goede hoger is dan de andere vormen.

De tweede reden hangt daar nauw mee samen. Want vriendschappen die op nut of genot zijn gebaseerd, zijn ook minder duurzaam dan die welke op morele kwaliteit gebaseerd zijn. Dat is simpelweg het geval omdat die kwaliteiten zelf minder duurzaam zijn. Nuttig ben je door je baan, of door je invloed, of door je geld; aangenaam ben je door je leeftijd, of door je prestaties, of door je schoonheid. Maar die dingen gaan voorbij, of worden minder interessant. Een man die zijn vrouw verlaat voor een jongere 'vriendin', bereidt veelal de volgende teleurstelling voor. Je geld en je invloed zijn alleen maar interessant zolang je die hebt en zolang de ander die kan gebruiken, maar zodra die ander zelf voldoende geld of invloed heeft, vervalt de grond voor de verhouding.

Morele kwaliteit daarentegen zit in je karakter; dat is wat je bent, als onderscheiden van de dingen je hebt. En hoewel ook wat je *bent*, enigszins veranderlijk is, is het toch veel duurzamer dan alles wat op een of andere manier aan de buitenkant zit. En dus zal de relatie die op dat meer duurzame is gebaseerd, ook zelf duurzamer zijn. Dat is Aristoteles' tweede reden om de vorm van vriendschap die gebaseerd is op het goede als de beste te kwalificeren.

In Aelreds traktaat vinden we die visie terug als hij – met een beroep op een oudtestamentische spreuk – schrijft:

De wereldse vriendschap die groeit uit verlangen naar tijdelijke goederen, is steeds gehuld in vleierij en bedrieglijkheid; ze is niet stabiel maar onzeker en onderhevig aan de wisselvalligheden van het ogenblik of van het fortuin van de vriend. Er staat geschreven: 'De vriend van één ogenblik verlaat u in tijden van beproeving.' (Sir. 6,8) Met de hoop op winst verdwijnt ook de vriendschap. (Aelred I,42v)

Ontwikkeling

Maar zoals gezegd, dat deze vriendschap kwetsbaar is, betekent niet dat het geen vriendschap is. Ook Aelred lijkt dat te erkennen. Op z'n minst is hij op dit punt minder radicaal dan zijn gesprekspartners. Waar zij eigenlijk alleen over de 'echte' vriendschap willen spreken en de andere vormen haast veroordelen, lijkt Aelred heel wat genuanceerder:

We kunnen echter, op grond van de gelijkenis in de gevoels sfeer, deze verhoudingen, die wel geen echte vriendschap zijn, toch de naam 'vriendschap' geven, als we ze dan maar duidelijk onderscheiden van de geestelijke vriendschap, de enige die echt is. (Aelred I,37)

De reden waarom het me belangrijk lijkt te erkennen dat er ook andere vormen van vriendschap zijn dan alleen de hoogste en volmaaktste, werk ik opnieuw eerst uit aan de hand van Aristoteles.

Volgens Aristoteles zijn elk ding en elk wezen gericht op de hoogste realisering van zichzelf. Elk ding heeft een dynamiek in zich, die uiteindelijk reikt naar de ideale, optimale, meest perfecte gedaante die het kan bereiken. Voor dingen, planten en dieren geldt dat ze beter geslaagd zijn, naarmate ze dat ideaal dichterbij benaderen. Voor mensen en menselijke kwaliteiten geldt dat ook, maar hier geldt bovendien dat ze beter zijn naarmate ze zich hardnekkiger tonen in hun gerichtheid op dat ideaal. Je bent een betere sporter naarmate je vasthoudender streeft naar steeds beter; een betere wetenschapper als je steeds hogere inspanningen levert om nog beter te worden, een geslaagder musicus naarmate je meer moed opbrengt om nog virtuoze stukken te spelen, enzovoort.

Wat heeft dit met vriendschap te maken? Alles, want ook dit is een menselijke kwaliteit. En dus geldt ook hier dat mensen betere vrienden zijn, niet alleen naarmate ze erin slagen die hoogste vorm van vriendschap te realiseren, maar ook naarmate ze meer blijf geven van een constante betrachtting van dat hoogste doel. Vriendschappen om het nut of om het plezier, kunnen wel degelijk vriendschap zijn, en ook al zijn ze niet de hoogste vorm van vriendschap, ze kunnen beter worden genoemd naarmate ze een grotere dynamiek ontwikkelen om de perfecte vriendschap te bekomen.

Daarmee is enerzijds een waarschuwing gegeven: denk niet te gauw dat je er bent, ook de deugd van de vriendschap blijft steeds verbeterbaar. Anderzijds wordt ook hoop geboden aan wie erkent er nog lang niet te zijn: de lagere vormen kunnen wel degelijk als opstapjes beschouwd worden naar meer en beter.

Dit pedagogische belang van het ‘zalmmodel’ – om nu maar eens een modieuze term te gebruiken – lijkt ook Aelred te benadrukken. Nadat hij de instabiliteit, de onzekerheid en de vergankelijkheid van wereldse vriendschappen heeft blootgelegd, schrijft hij:

Maar wat er ook van zij, het principe van deze zo gebrekkige vriendschap leidt toch dikwijls tot een zekere graad van waarachtige vriendschap; wie zich namelijk met hoop op winst zo met elkaar verbinden en dan trouw blijven in alles wat de onrechtvaardige mammon betreft, komen tenslotte, zij het dan maar in louter tijdelijke aangelegenheden, tot een zeer grote en weldoende eensgezindheid. (Aelred I,44)

Het belang van die strategie van de geleidelijke groei is extra groot vanwege de vriendschap waar het Aelred uiteindelijk om gaat: de vriendschap met Christus. Dat ideaal lijkt immers twee extra gevaren in zich te bergen. Primo: dit ideaal is zo hoog verheven dat het sommigen onbereikbaar kan toeschijnen. Secundo: een obsessionele concentratie op de geestelijke vriendschap met Christus zou wel eens de noodzaak van de liefde voor de medemens kunnen doen vergeten. Allicht is dit de reden waarom Aelred meerdere keren zo duidelijk vermeldt dat er weliswaar een wezenlijk onderscheid, maar geen tegenstelling is tussen de verschillende vormen van vriendschap. En misschien moeten we de passages

waarin hij wel spreekt over ‘vormen van vriendschap [die] afgewezen moeten worden’ (Aelred II,57) ook eerder lezen als de uiting van zijn pedagogische bekommernis – ‘blijf streven naar het hogere’ – en niet zozeer als een moralistische veroordeling van alles wat niet volmaakt is:

Zo kom je, langs de trap van de liefde voor je vriend, tot vriendschap met Christus, en word je, in een innige omhelzing, één geest met Hem. Naar zo'n omhelzing verzuchtte de bruid uit het Hooglied: 'Hij kusse me, zegde ze, met een kus van zijn mond.' (Hooglied 1,1) (Aelred II,21)

Paul van Tongeren (°1950) is hoogleraar wijsgerige ethiek aan de faculteit van wijsbegeerte van de Radboud Universiteit Nijmegen en aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte van de Katholieke Universiteit Leuven. Sinds 2006 is hij wetenschappelijk directeur van het Centrum voor Ethiek van de RU Nijmegen. Hij is vooral werkzaam op het gebied van het Nietzsche-onderzoek en op dat van de fundamentele wijsgerige ethiek en haar geschiedenis.

LITERATUUR

Aelredus van Rievaulx, *Geestelijke vriendschap* (reeks: monastieke cahiers nr. 6), Abdij Betlehem, Bonheiden, 19792.

Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, Historische Uitgeverij, Groningen, 1999.

Cicero, *Over vriendschap*, Ambo, Baarn, 1990.

Montaigne, *Essays*, Boom, Amsterdam, 1993, blz. 224-238.

Paul van Tongeren, 'Aristoteles' ethiek van de vriendschap', in: *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 83(1991)4, blz. 273-293.

Paul van Tongeren, 'Vriendschap?', in: *Ethische Perspectieven* 8(1998)2, blz. 65-70.

Waarom dromen we? Moet je altijd de waarheid spreken? Hoe moet je vrienden maken? Waarom zijn er oorlogen? Houdt de wereld ooit op?

Voor ieder kind dat zulke grote vragen stelt is er dit geweldige, nieuwe boek. Er staan honderd vragen in van en voor nieuwsgierige Aagjes van 8 jaar en ouder. Grote vragen is een crossmediaal

project met ook een televisieprogramma. In de uitzending over "Leven na de dood" leidt broeder Paulus D'veen van de abdij Sion de kijker rond op de begraafplaats van de monniken.

**Grote Vragen
over de wereld,
de mensen en jou**

Coproductie met
Kwintessens uitgevers,
180 blz., € 22,50.
ISBN 978 906173 1542

Katholieke Bijbelstichting
Vlaanderen 015-29 84 15
Nederland 073-613 32 20

www.bijbel.net en www.bgv.rkk.nl
e-mail: info@kbsvlaanderen.be
e-mail: info@kbsuitgeverij.eu

KBS
UITGEVERIJ